

Summary

Author: Andrzej Golimont, MSc

Dissertation topic: Cathedral of Alexander Nevsky in Warsaw. Historical and theological study

The dissertation entitled *St. Alexander Nevsky Cathedral in Warsaw. Historical and theological study* is an attempt to supplement the research base in the field of the history of establishment and functioning of the Orthodox cathedral built in Warsaw at the turn of the 19th and 20th centuries, and existing in its intended form for less than three years.

The monumental cathedral built on Saski Square—despite its presence in journalistic and historical narratives, both of its era and of our times—had not been so far the subject of a full monograph, or even a broader discussion of its history. The church exists in the public consciousness only as an element of political discussions, compared to the Palace of Culture and Science; a symbol of the Russian invaders' arrogance and domination, detached from the pastoral needs of the Orthodox community in Warsaw.

The study of the fate of the Cathedral Church of St. Alexander Nevsky was inspired by both the desire to fill the bibliographical gap created by the lack of any source publication on the subject, and the need to verify the myths and obvious misrepresentations that have grown up around the church (often created for the purposes of current politics).

The dissertation contains five chapters, devoted to the successive stages of the history of the monumental church.

In the first chapter the author analyzes the demographic changes taking place in Warsaw in the nineteenth century, related to the denominational structure of the population, and the state of Orthodox church buildings. The juxtaposition of these two components makes it possible to objectively evaluate the actual needs of the Orthodox pastoral ministry against the background of the existing map of churches. This analysis makes it possible to address the narrative—extremely popular not only in the last century—that the only justification for the construction of a new church was political.

The second chapter is devoted to the socio-political background of the decision to build a new Orthodox church in Warsaw. Based on source documents, often used for the first time, the author presents attempts to find a location for the new cathedral and to begin its construction. He also describes the formal and legal actions that followed decision to place the building on Saski Square: the efforts of the governorate authorities to obtain approval from St. Petersburg

and funding for the construction of the new cathedral. A separate part of the chapter investigates financial management of the temple Building Committee: in terms of revenue and expenditure. This allows to address the claims of the compulsory nature of the contributions and the gross abuses allegedly committed during the construction, formulated especially in interwar Poland. On the margins of financial issues, the author examines the involvement of Fr. John (known today as St. John of Kronstadt) in the construction of the Cathedral. This priest was not only among the most generous donors of the Warsaw temple, but was also said to be the author of a prophecy of its future tragic fate. Analyzing the available sources, the thesis proves that the alleged “prophecy” of St. John is apocryphal and was created for the needs of the ongoing political debate by the media in the first half of the 1920s. The chapter also discusses theologically significant aspects of the initial stages of the temple's construction: the consecration of the building site, the arrangement of the temporary chapel, and the laying of the cornerstone.

The third chapter contains a chronological study of the construction process: from the competition for a temple design, through the subsequent stages of its realization. The author also describes in detail—using previously unused photographic materials—the interior decoration plan for the cathedral, including both frescoes and mosaics, as well as elements of movable equipment. Using found fragments of the central altar area, he reconstructs the appearance of the altar table, as well as other parts of the church's equipment, located behind the iconostasis screen. This chapter also includes the history of the bell tower, which was an integral part of the temple in the functional sense, but was built (and demolished) in a different rhythm than the cathedral.

The fourth chapter examines the temple's pastoral and liturgical activities, which have never been analyzed in the existing literature. The author begins with the majestic ceremony of the temple's consecration and ends on a day of the Orthodox clergy's evacuation from Warsaw, documenting the celebrations and parish activities between these borderline events. Against this background, the cathedral's clergy is also presented (along with their fate after leaving Warsaw). The remainder of the chapter examines the functioning of the cathedral during the period of German occupation (1915–1918); including the organizational and political rationale behind its transformation into a multiconfessional military temple. The examination of liturgical activity concludes with the moment of the last Mass celebrated for Catholic soldiers.

The fifth chapter documents the turbulent history of the political discussion about the future of the cathedral; from the decision to demolish the church through the various stages of

the seven-year process of decommissioning. This chapter also discusses the author's research on the relocation and state of preservation of artifacts from the destroyed cathedral.

The conclusion of the thesis confronts the facts presented in the individual chapters with the research hypotheses formulated at the outset, leading to the findings that both the construction and functioning of the cathedral, although related to the current policy of the tsarist authorities in Warsaw, resulted from actual pastoral needs of the city's Orthodox community. The cathedral, which was an example of monumental Byzantine architecture, did not fit into the architectural fabric of Warsaw (especially the bell tower). The decision to demolish the church, taken by the authorities of the reborn Republic of Poland, was primarily political in nature, and the way it was carried out from the beginning did not guarantee the preservation of the works of art in the church.

A handwritten signature in green ink, appearing to read 'Giant', is positioned on the right side of the page. The signature is fluid and cursive, with a long, sweeping tail that extends downwards and to the left.

Streszczenie

Autor: mgr Andrzej Golimont

Temat pracy: *Sobór p. w. św. Aleksandra Newskiego w Warszawie. Studium historyczno-teologiczne.*

Słowa kluczowe: cerkiew, katedra, sobór, Warszawa,

Praca zatytułowana *Sobór p. w. św. Aleksandra Newskiego w Warszawie. Studium historyczno-teologiczne* jest próbą uzupełnienia bazy badawczej w zakresie historii powstania oraz funkcjonowania prawosławnej katedry budowanej w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku, a funkcjonującej w swym zamierzonym kształcie niespełna trzy lata.

Monumentalny sobór zbudowany na placu Saskim – mimo obecności w narracji zarówno publicystycznej, jak i historycznej, tak swojej epoki, jak i czasów nam współczesnych – nie doczekał się dotąd nie tylko pełnej monografii, ale nawet szerszego omówienia swojej historii. Świątynia ta istnieje w społecznej świadomości jedynie jako łączony paralełą z Pałacem Kultury i Nauki element politycznych dyskusji; oderwany od potrzeb duszpasterskich prawosławnej społeczności Warszawy symbol buty i dominacji rosyjskiego zaborcy.

Inspiracją do zbadania losów cerkwi katedralnej pod wezwaniem św. Aleksandra Newskiego była tyleż chęć uzupełnienia luki bibliograficznej, jaką ewidentnie stanowi brak jakiegokolwiek źródłowej pozycji poświęconej temu tematowi, jak i istniejąca – w opinii autora – konieczność zweryfikowania narosłych wokół soboru mitów i oczywistych (często tworzonych na potrzeby bieżącej polityki) przekłamań.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, poświęconych kolejnym etapom historii monumentalnego soboru.

W pierwszym rozdziale autor analizuje zachodzące w Warszawie w XIX wieku zmiany demograficzne związane ze strukturą konfesyjną mieszkańców oraz stan prawosławnego budownictwa cerkiewnego. Zestawienie tych dwóch składowych pozwala na obiektywne określenie faktycznych potrzeb duszpasterstwa prawosławnego na tle istniejącej mapy świątyń. Analiza ta pozwala na odniesienie się do – niezwykle popularnej nie tylko w ubiegłym wieku – narracji, że jedynym uzasadnieniem dla budowy nowego soboru były względy polityczne.

Rozdział drugi poświęcony został scharakteryzowaniu społeczno-politycznego tła decyzji o budowie w Warszawie nowej świątyni prawosławnej. Autor w oparciu o – często wykorzystywane po raz pierwszy – dokumenty źródłowe przedstawia podejmowane od połowy XIX wieku próby znalezienia lokalizacji dla nowej katedry i rozpoczęcia jej budowy. Opisuje

także działania formalno-prawne, które nastąpiły po ustaleniu lokalizacji na Placu Saskim: zabiegi władz guberni na rzecz uzyskania akceptacji Petersburga i funduszy dla budowy nowego soboru. Osobna część rozdziału poświęcona jest zbadaniu gospodarki finansowej Komitetu Budowy świątyni: zarówno w zakresie przychodów, jak i ponoszonych kosztów. Pozwala to na odniesienie się do – formułowanych zwłaszcza w okresie dwudziestolecia międzywojennego – tez o przymusowości ofiar oraz rażących nadużyciach dokonywanych rzekomo w okresie budowy. Niejako na marginesie kwestii finansowych dokonana zostaje analiza zaangażowania w budowę soboru kronsztadzkiego duchownego ks. Jana (znanego dziś jako św. Jan z Kronsztadu). Kapłan ten nie tylko znajdował się wśród najhojniejszych darczyńców budowanej świątyni, ale miał także być autorem przepowiedni o tragicznych losach soboru. Analizując dostępne źródła autor dowodzi, iż rzekoma „przepowiednia” św. Jana ma charakter apokryficzny i stworzona została na potrzeby toczącej się debaty politycznej przez media pierwszej połowy lat dwudziestych XX wieku. Rozdział ten omawia także istotne z punktu widzenia teologicznego aspekty początkowych etapów wznoszenia świątyni: poświęcenie placu budowy, aranżację tymczasowej kaplicy oraz położenie kamienia węgielnego.

Trzeci rozdział zawiera chronologiczne studium procesu budowy świątyni: od przeprowadzonego konkursu na projekt soboru poprzez kolejne etapy jego realizacji. Autor opisuje także szczegółowo – posiłkując się przy tym niewykorzystywanymi wcześniej materiałami fotograficznymi – program dekoratorski soboru, obejmujący zarówno freski i mozaiki, jak i elementy wyposażenia ruchomego. Korzystając z odnalezionych fragmentów centralnej części ołtarzowej odtwarza zarówno wygląd prestołu, jak i innych części wyposażenia świątyni, znajdującego się za przegrodą ikonostasu. W rozdziale tym zawarta została także możliwa do ustalenia na podstawie dostępnych źródeł historia soborowej dzwonnicy będącej integralną całością świątyni w sensie funkcjonalnym, ale budowanej (i rozebranej) w innym niż katedra rytmie.

Czwarty rozdział poświęcony został zbadaniu prowadzonej przez sobór działalności duszpastersko-liturgicznej, która w ogóle nie była analizowana w dotychczasowym piśmiennictwie. Autor rozpoczyna od majestatycznej uroczystości poświęcenia świątyni, a kończy na dniu ewakuacji duchowieństwa prawosławnego z Warszawy, dokumentując odbywające się między tymi granicznymi wydarzeniami celebracje i przedsięwzięcia parafialne. Na tym tle przedstawiony zostaje także kler katedralny (wraz z prezentacją jego losów po opuszczeniu Warszawy). W dalszej części rozdziału przeanalizowane jest funkcjonowanie katedry w okresie okupacji niemieckiej (1915–1918); w tym organizacyjne i

polityczne przesłanki powodujące przekształcenie go w wielowyznaniową świątynię wojskową. Badanie działalności liturgicznej kończy moment ostatniej mszy św. odprawionej dla żołnierzy-katolików.

Piąty rozdział dokumentuje burzliwą historię politycznej dyskusji o dalszym losie soboru; od decyzji o jego zburzeniu poprzez poszczególne etapy trwającego de facto siedem lat procesu likwidacyjnego. W rozdziale tym omówione zostają także – przeprowadzone przez autora – badania relokacji i stanu zachowania pochodzących ze zburzonego soboru artefaktów.

Podsumowanie pracy stanowi skonfrontowanie przedstawionych w poszczególnych rozdziałach faktów ze sformułowanymi na wstępie hipotezami badawczymi; prowadzące do wniosków, iż zarówno budowa jak i funkcjonowanie soboru, choć związane z bieżącą polityką władz carskich w Warszawie, wynikało z faktycznych potrzeb duszpasterskich społeczności prawosławnej tego miasta. Sobór będący przykładem monumentalnej architektury bizantyjskiej nie wkomponowywał się w tkankę architektoniczną Warszawy (zwłaszcza dotyczyło to dzwonnicy) – ale na tle innych realizacji sakralnych uznany winien być za założenie wartościowe artystycznie. Podjęta przez władze odradzającej się Rzeczypospolitej decyzja o zburzeniu świątyni miała charakter przede wszystkim polityczny, a sposób jej wykonania od początku nie gwarantował zachowania znajdujących się w świątyni dzieł sztuki.

